

УДК 332.63+332.68:338.53

Галинська Ю.В.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри управління,
Сумський державний університет

ОСНОВНІ ПИТАННЯ ЩОДО ВРАХУВАННЯ РЕНТНОЇ СКЛАДОВОЇ ПРИ ФОРМУВАННІ ДОХОДІВ ПРИРОДО-ЕКСПЛУАТУЮЧИХ ПІДПРИЄМСТВ

Аналізуються основні питання врахування рентної складової в доходах видобувних компаній. Розглядається гіпотеза, що природно-ресурсна рента є тим механізмом який може підвищити ефективність використання людського, виробничого та природного потенціалу, забезпечити підвищення конкурентоспроможності національної економіки, досягти стабільного сталого розвитку та підвищити добробут громадян України. Досліджується теоретико-методологічні підходи щодо виникнення та виділення природної ренти. В центрі теоретичного розгляду питань формування доходів від експлуатації природних ресурсів знаходиться економічна категорія ренти. Акцентується увага на формі власності при формуванні рентного доходу від видобутку природних ресурсів. Одними з важливих питань є ті, інституційні умови яких сприятимуть максимізації ренти, що виникає внаслідок експлуатації природних ресурсів. Розглянуто роль динамічної ренти як показника збагачення в суспільстві – чим більше рента, тим багатіше суспільство. Визначено основні проблеми формування ренти-орієнтованої політики в державі та взаємозв'язок наявності природних ресурсів і економічного зростання країни.

Ключові слова: природна рента, видобувні підприємства, надприбутки, ренти-орієнтована політика.

ОСНОВНЫЕ ВОПРОСЫ УЧЕТА РЕНТНОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ДОХОДОВ ПРИРОДНО-ЭКСПЛУАТИРУЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Галинская Ю.В.

Анализируются основные вопросы учета рентной составляющей в доходах добывающих компаний. Рассматривается гипотеза, что природно-ресурсная рента является тем механизмом, который может повысить эффективность использования человеческого, производственного и природного потенциала, обеспечить повышение конкурентоспособности национальной экономики, достичь стабильного устойчивого развития и повысить благосостояние граждан Украины. Исследуется теоретико-методологические подходы к возникновению и изъятия природной ренты. В центре теоретического рассмотрения вопросов формирования доходов от эксплуатации природных ресурсов находится экономическая категория ренты. Акцентируется внимание на форме собственности при формировании рентного дохода от добычи природных ресурсов. Одними из важных вопросов является те, институциональные условия которые будут способствовать максимизации ренты, возникающей вследствие эксплуатации природных ресурсов. Рассмотрена роль динамической ренты как показателя обогащения в обществе – чем больше рента, тем богаче общество. Определены основные проблемы формирования ренти-ориентированной политики в государстве и взаимосвязь наличия природных ресурсов и экономического роста страны.

Ключевые слова: природная рента, добывающие предприятия, сверхприбыли, ренти-ориентированная политика.

MAIN ISSUES OF THE RENTAL COMPOSITION IN THE FORMATION OF REVENUES OF EXTRACTIVE COMPANIES

Halynska Y.

Analyzes the major issues taking into account rental income component in the extracting enterprises. The hypothesis is considered that natural resource rent is the mechanism that can increase the efficiency of human, productive and natural potential use, ensure the competitiveness of the national economy, achieve stable sustainable development and improve the welfare of Ukrainian citizens. The theoretical and methodological approaches to the origin and withdrawal of natural rents are investigated. The economic category of rent is at the center of theoretical consideration of questions of formation of incomes from exploitation of natural resources. Attention is focused on the form of ownership in the formation of rental income from the extraction of natural resources. One of the important issues are those whose institutional conditions will contribute to the maximization of rent arising from the exploitation of natural resources. The role of dynamic rent as an indicator of enrichment in society is considered – the more rent, the richer the society. The main problems of the formation of rent-oriented policy in the state and the relationship between the availability of natural resources and economic growth of the country are identified.

Keywords: natural rent, extractive enterprises, super-profits, rent-seeking policy.

Постановка проблеми. За останній час, в умовах нестабільної економіки, та зростаючих цін на електроенергію як для побутового, так і для промислового споживання, все частіше згадують природо-ресурсну ренту, що привласнюється видобувними компаніями. Деякі автори вважають, що якщо вилучити цю ренту у монополістів і розподілити серед населення, то можна домогтися мало не подвоєння зарплат і пенсій. Інші пропонують відкрити цільові особові рахунки, кошти з яких пішли б на лікування, освіту, поліпшення житлових умов і т.п. А представники нафтового бізнесу, в свою чергу, прагнуть довести, що всі «надлишки» доходів в тому чи іншому вигляді держава у них вилучає, в той час як подальший розвиток галузі вимагає колосальних капіталовкладень [1]. Все це говорить, лиш о том, що немає дієвого механізму вилучення та розподілу рентного доходу, який виникає при видобуванні природних ресурсів. Безумовно, питання взаємозв'язку рентних доходів від видобування природних ресурсів та соціальної захищеності населення країни є дуже актуальними. По - перше, в світі існують яскраві приклади ефективного перерозподілу природної ренти на користь суспільства. В таких країнах як ОАЕ, США, штат Аляска, Норвегія, Франція вже давно впровадили механізми, які забезпечують додатковий дохід для населення та розвиток соціальної інфраструктури за рахунок природної ренти.

По-друге, Україна, при території, що дорівнює 0,4% світової, має сировинні запаси надр в розмірі 5% світових. В Україні відкрито 126 нафтових родовищ з промисловими запасами, які розташовані в трьох географо-геологічних регіонах на території 10 адміністративних областей. Тому ми маємо сподіватись, що саме природна рента, як додатковий дохід, може сприяти покращенню умов життя населення України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні методологічні підходи вилучення та перерозподілу диференціальної ренти першого роду закладені в працях українських і зарубіжних економістів, зокрема дослідженнях: К. Маркса., А. Сміта, Д. Рікардо, Г. Хардіна, Х.Д. Хендерсона, Д. Робінсона, Амоші О.І., Балацького О.Ф., Витвицького Я.С., Гейця В.М., Данилишина Б.М., Данилюка М.О., Діяка І.О., Долішнього М.І., Кваснюка Б.Є., Коваля Я.В., Кравціва В.С., Лисецького А.С., Лукінова І.І., Малого І.Й., Мельника Л.Г., Міщенко В.С., Пасхавера Б.Й., Стадницького Ю.І., Стариченко Л.Л., Степанова В.М., Туниці Ю.Ю., Харічкова С.К., Хвесика М.А. Серед зарубіжних вчених економічним оцінкам та методам регулювання сфери природокористування, у т. ч. надкористування, присвячені роботи Белова Ю., Бревера К., Буздалова І., Вельмера Ф.,

Голуба А., Гофмана К., Ейсмонта О., Івановського С., Кимельмана С., Комарова М., Линника Л., Маркандія А., Маккензі В., Ніколаєва І., Орлова В., Панскова В., Парсона Р., Скотта А., Реймерса Р., Шмойлова С, Чукаєвої І., Яковця Ю. Глазьєва С.Ю., Данілова-Данільяна В.І., Козловського Е.А., Меньшикова С.М., Волконського В.А., Кузовкіна А.І., Львова Д.С., Макарова В.Л., Гранберга А.Г. Але й сьогодні питання формування рентних доходів є актуальним, особливо в галузі природовикористання, тому що саме в цей сфері формуються надзвичайні зверх доходи.

Постановка завдання. Метою дослідження є виявлення основних факторів, що впливають на формування та розподіл рентних природо експлуатуючих підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основний розвиток нафтовидобувної промисловості України припадає на 50-60-ті роки ХХ ст. У цей період були різко збільшені обсяги геологорозвідувальних робіт на нафту в західному і, особливо, в східному регіоні. Усі наступні роки характеризуються зниженням обсягів видобутку нафти і газу. Нові родовища, відкриті за останні роки (15 років), мають незначні запаси внаслідок великих глибин і високу собівартість ресурсу. Відповідно чим глибше залягання природних ресурсів, тим більшої шкоди наноситься довкіллю при їх видобутку та тим більше необхідно коштів на відновлення природно-ресурсного потенціалу регіонів.

У ситуації, що склалася, особлива роль відводиться природно-ресурсній ренті в нафтогазовій галузі, яка є додатковою прибутком при використанні природних ресурсів. Виникає вона завдяки функціонуючому капіталу, який використовує продуктивну силу природи, вірніше – вигідні природні ресурси, кількість яких суворо обмежено [2]. Сама цей додатковий прибуток виплачується власнику ресурсу як орендна плата, або рента.

У часи Маршала поняття ренти як надлишкового доходу вважалося несумісним з поняттям повних довгострокових виплат фактора «земля». Маршалл, по-видимому, так не думав, і як ми знаємо, мав рацію. Однак, англійські економісти того часу були згодні з цим визначенням. Пізніше інше, паретіанське, поняття ренти зайняло домінуюче положення серед англійських економістів, включаючи Х. Д. Хендерсона, Джоан Робінсон, Кеннета Боулдинга, Роберта Триффіна і Альберта Мейера. Вони використовували термін «рента» не як нормальний дохід певної групи чинників виробництва, а як дохід будь-якого фактора, що перевищує той його рівень, який необхідний для утримання його зайнятості в даній сфері використання. Основною розбіжністю класичної і неокласичної теорії є питання: входить рента в вартість виробництва чи ні. Маршалл підтримував ідею про те, що рента не входить у вартість. Він заснував свій висновок на рикардівському твердженні, що остання одиниця, вироблена завдяки витратам праці (і капіталу) на інтенсивній або екстенсивній основі, де дохід достатньо високий, щоб покрити витрати праці (і капіталу), нічого не залишає на частку ренти. Тому він зміг підтвердити гіпотетичну відповідність між громадськими та приватними витратами. У той час як саме його основне твердження прямо ґрунтується на реальних витратах, воно тим не менш заслуговує розгляду, оскільки стимулювало розвиток протилежних визначень ренти [2].

Маркс слідом за своїми попередниками А. Смітом і Д. Рікардо, що заснували класичну політичну економію, вніс дійсно істотний внесок в розвиток теорії земельної, в тому числі і взагалі природної ренти. Головний сенс її полягає у тому, щоб на підставі теорії трудової вартості (вартості, створюваної продуктивною працею) пояснити джерело доходу землевласника у вигляді орендної плати, або ренти. Об'єктом аналізу в теорії ренти стала земля – її родючість, місце розташування і форми господарювання на цій землі. Порушувалися і інші природні об'єкти, що породжують аналогічний дохід. У «Капіталі» К. Маркс з цього приводу писав: «Всюди, де природні сили можуть бути монополізовані і забезпечують промисловцевий додатковий прибуток – чи буде то водоспад, чи багатий рудник, або багата рибою вода, або добре розташоване будівельне місце, – особа, яка визнається в силу свого титулу (...) власником цих предметів природи,

уловлює у функціонуючого капіталу цю додаткову прибуток у формі ренти» [3]. Тут закладені три найважливіші ідеї. Рента – це додатковий прибуток. Виникає вона завдяки функціонуючому капіталу, який використовує продуктивну силу природи, вірніше – вигідні природні ресурси. Цей додатковий прибуток виплачується власнику ресурсу як орендна плата, або рента. Тобто мова йде, по суті, про надприбутки (по відношенню до якоїсь загальноприйнятої норми), що закріплюється земельною монополією або монополією на розробки якогось природного ресурсу і виплачується його власнику. Саме так визначається рента в будь-якому сучасному підручнику або словнику: «Економічна рента – це ціна, що сплачується за використання землі та інших природних ресурсів, кількість яких суворо обмежено» [4].

Одночасно з питанням визначення природо ресурсної ренти постає питання ролі інституціонального механізму при управлінні природними ресурсами. Характерною рисою сучасної економіки є прагнення вирішити багато проблеми за рахунок посилення навантаження на навколишнє середовище. Оскільки основні виробничі фонди ґрунтовно зношені, найбільш важливу роль в якості об'єкта власності набувають вичерпні ресурси. Власник джерел сировини може бути впевнений в міцності свого становища не тільки всередині країни, а й на світовому ринку. Справа в тому, що все інше потрібно відтворювати практично заново, і тільки виснажуючи сировину можна реально пустити в справу вже зараз. А потім, вичавлюючи з природних ресурсів все, що можна, накопичити необхідні ресурси для реконструкції виробничого потенціалу [5].

Деякі автори вважають, що в основі системи платежів за користування природними ресурсами повинні лежати відносини власності [5]. Але перш ніж розвивати податкову систему, необхідно домогтися однозначного трактування питань власності на природні ресурси. Права власності означають, що суб'єкт власності має такі можливості щодо об'єкта власності: встановлювати правила його експлуатації; отримувати дохід від його експлуатації; передавати права розпорядження довірній організації; передавати права користування; продавати об'єкт власності, здавати в заставу і т.д. Права власника не є абсолютними, і держава в особі законодавчої влади має можливість встановлювати різні обмеження на процес і характер використання природних ресурсів в залежності від їх значимості з точки зору екологічної, економічної та соціальної [4]. В випадку, коли мова йде про розподіл рентного доходу, права користування передаються компанії, що займається експлуатацією природного ресурсу, на умовах, спеціально сформульованих власником (або довірної організації, якій передані права розпорядження). В той же час постійно йдуть спори серед науковців яка форма власності є більш доцільною для найбільш ефективного використання природних ресурсів. Прихильники приватної власності вважають, що якщо ресурси залишаються в суспільній власності, то ніщо не спасе їх від так званої трагедії громадських володінь, яку докладно описав Г. Хардін ще в 1968 р. Як зазначав Г. Хардін те що належить всім разом і нікому окремо приречене на знищення. Він вважав, що причина полягає в нездатності користувачів забезпечити належний контроль і управління об'єктами природокористування, тоді як у приватних власників це виходить автоматично. З іншого боку безконтрольний процес приватизації природних ресурсів може привести до енергетичної кризи і гострого дефіциту сировини на внутрішньому ринку. Прагнення власника вичавити з природних ресурсів якомога більше і якомога швидше здатне привести до катастрофічних змін навколишнього середовища в регіонах видобутку. Тому вчені, які досліджують цю тему зазначають, що бажано обрати таку стратегію перетворення відносин власності, яка сприяла б процесу відтворення і раціонального використання ресурсів з урахуванням довгострокової перспективи в умовах реалізації стратегії сталого розвитку [1].

В історії питання про відносини власності на надра необхідно розрізняти два основні підходи:

1) відповідно до першого, мінерали вважаються невід'ємною частиною землі (її поверхні), і відповідно формується так звана система «збільшення власності»;

2) згідно з другим, власність на мінерали може бути відділена від власності на землю; виходячи з цього проголошується державна власність на них і формується так звана система «державного володіння».

Перша система походить зі старого англійського законодавства і передбачає, що власність на землю має на увазі все, що знаходиться на або під нею. Цей принцип прийнятний при незначних масштабах видобутку, орієнтованої на поверхневі поклади з обмеженою невеликою глибиною видобування. У таку систему надзвичайно складно вмістити сучасну практику.

У Великобританії, де сформувався даний підхід, з давніх пір існували винятки із загального правила, стосувалися вони власності на золото і срібло (які завжди знаходилися у власності королів). Крім того, і Великобританії можна знайти окремі регіони, де правило «збільшення власності» не поширюється на інші мінеральні ресурси (наприклад, на олов'яні і залізні руди). Останнім часом це правило було скасовано для нафти і вугілля, які раніше находились у власності власника земельної ділянки, розташованого над родовищем.

Досліджуючи основні підходи до врахування рентної складової необхідно відзначити, що ринок джерел вичерпних ресурсів принципово відрізняється від ринку земельних ділянок. Землю можна просто (в якійсь частці) передати тим, хто на ній працює, навіть безкоштовно. Земля – це природний ресурс, який постійно оновлює свої репродуктивні властивості. Експлуатація родовищ, навпаки, нерозривно пов'язана з політикою їх вичерпання і відповідно – визначення, вилучення та використання динамічної ренти. Суть цієї ренти в тому, що добиваючи ресурс в цьому році ми погіршуємо показники видобутку в наступних періодах. Таким чином виникла ідея компенсувати зростання майбутніх витрат сьогодні, тобто включити в затрати даного року і непрямі витрати неминучі в майбутньому. Звідси виникають диференціальні ефект, розподілений в часі. Динамічна рента дозволяє узгодити в часі інтереси теперішніх та майбутніх поколінь, створити (за рахунок того, що родовища відпрацьовуються сьогодні), фінансові резерви на впровадження нових технологій або більш капіталомісткі видобуток в майбутньому [7].

Іншим питанням при використанні природних ресурсів незалежно від форми власності є накопичення вторинних ресурсів. Більшість провідних країн запроваджують механізми запобігання екологічних наслідків від видобування природних ресурсів.

Специфіка полягає в тому, що саме по екологічним вимогам повинна бути вироблена така стратегія їх використання, яка б в найкоротший час привела до ліквідації хвостів і відвалів, які займають величезні території і є джерелом вторинного забруднення [8]. Поєднання механізмів взаємодії природи і суспільства, сформувалось в таких розвинених країнах, як Японія, країни Скандинавії та Західної Європи, де поєднується два начала – декомпозиція і композиція інтересів, визначаючих раціональність природокористування. Люди розуміють високу значимість природи при виживанні нації і самозбереження.

У той же час Гилфасон Т. досліджуючи причини економічного росту одних країн та занепаду інших зробив висновок, що надлишкова залежність від невеликого обсягу природних ресурсів може шкодити економічному зростанню, навіть якщо велика кількість природних ресурсів може бути сприятливою для зростання [8]. Той же думки і Лі Куан Ю «Я думав, що багатство залежить, головним чином, від володіння територією і природними ресурсами, цінними корисними копалинами, нафтою або газом. Тільки після того, як я кілька років був при владі, я зрозумів ... що вирішальним фактором є люди, їх природні здібності, освіта і професійні навички» [9].

Висновки з проведеного дослідження. У центрі теоретичного розгляду питань формування доходів від експлуатації природних ресурсів знаходиться економічна категорія ренти. Рента - це той стійкий дохід, який в будь-якому випадку виникає в економіці, що експлуатує природні ресурси. Такий дохід «живе» в цілком конкретних інституційних умовах, що впливають як на розподіл доходу, так і на саму його величину. Нерозумна політика по відношенню до природних

ресурсів, що призводить до їх деградації, «вбиває» природні об'єкти, і вони вже не в змозі приносити ренти в подальшому або приносять її менше, ніж могли б приносити в нормальній ситуації. Тому одним з важливих питань є – які інституційні умови сприятимуть максимізації ренти, що виникає внаслідок експлуатації природних ресурсів? При цьому це повинна бути динамічна категорія – чим більше рента, тим багатше суспільство.

Інституційно-правова основа здійснення рентної політики повинна забезпечувати можливість ефективного управління природними ресурсами як державною власністю і повноцінного використання переваг України стосовно наявності та забезпечення виробництва природними сировинними ресурсами. Як зазначає Данілішин і Міщенко рентна політика має передбачати правові інструменти захисту національної економіки з метою попередження стягування природно-ресурсної ренти на користь розвинених країн в умовах глобалізації [10]. При цьому передбачається, що велика частина ренти вилучається і прямує – відповідно до принципів сталого розвитку – на збільшення соціально-економічного і науково-технічного потенціалу суспільства.

1. Osadchaya I. *Natural rent, superprints of oil monopolies and state* [E-resource]. – Access mode: <http://www.nkj.ru/archive/articles/4196/>.

2. Dean A. Worcester, JR. *A Reconsideration on the Theory of Rent*.

3. *Преобразование институционального механизма и управление природными ресурсами*, Гл. VIII [E-resource]. – Access mode: <http://eup.ru/Documents/2002-09-05/F342.asp>.

4. *Вехи экономической мысли. Теория потребительского поведения и спроса*. – Т. 3. Под ред. В.М. Гальперина. – СПб.: Экономическая школа. 1999.

5. *Диференціальна рента* [E-resource]. – Access mode: http://studme.org/1246122018743/ekologiya/teoriya_differentsialnoy_renty_razvitie_sovremennyh_usloviyah.

6. Гилфасон Т. *Мировая Экономика природных ресурсов и экономический рост* // *Экономический журнал ВШЭ*. – № 2. – 2008. – С. 201-218.

7. Lee Kuan Yew. *The Singapore Story, Memoirs of Lee Kuan Yew*. Singapore: Singapore Press Holdings, 1998.

8. Данілов-Данільян В. *Природная рента и управление использованием природных ресурсов* [E-resource]. – Access mode: <http://viperson.ru/prnt.php?prnt=1&ID=387558>.

E-mail: yuliagalinskaya@mail.ru